

ÁTTEKINTÉS A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK HADTÖRTÉNETI IRODALMÁRÓL

Tóth Sándor

Hazánk felszabadulása óta jelentősen előrehaladt a népünk sorsára döntően kiható 1944/45. évi magyarországi hadműveletek hadtörténeti feldolgozása. Bár a források feltárását és részletes tudományos elemzését hosszú ideig megnehezítette a 2. és 3. Ukrán Front iratanyagának hozzáférhetetlensége, az utóbbi években értékes alkotásokkal gyarapodott a témával foglalkozó marxista hadtörténeti irodalom. A személyi kultusz felszámolása eredményeként mód nyílt a szovjet levéltári források felhasználására, s az időközben kiadott okmánygyűjtemények, csapattörténetek és memoárok is a kutatók rendelkezésére állnak. Jelen áttekintésben számba vesszük a hazánk felszabadításának katonai történetével foglalkozó magyar hadtörténeti irodalom termékeit, a téma szovjet, román és bolgár feldolgozásait, a forrásként felhasználható fontosabb nyugatnémet kiadványokat, valamint a nyugati magyar emigráció anyagainakait.

Magyarországon a téma kutatói kezdetben kizárólag a Szovinformburo hadijelentéseire, a haditudósítók írásaira, a „sztálini tíz csapás” koncepciójának jegyében fogant rövid összefoglalásokra és hadászati értékelésekre támaszkodhattak. Az ezekre a sajtótermékekre épült különböző feldolgozásokban csupán az eseménytörténeti váz rekonstrukciója, a hadműveletek periodizálása, néhány alapvető összefüggés feltárása és bizonyos fegyvernemi-harcászati sajátosságok bemutatása vált lehetővé. Az első méltató, értékelő írások a Honvéd¹ és Katonai Figyelő² című folyóiratokban jelentek meg. E cikkek szerzői egy-egy rész-hadművelet célját és jelentőségét, illetve az összhadművelet tervét és szerepét magyarazzák.

Felszabadulásunk 10. évfordulóján a központi és megyei lapok és folyóiratok hasábjain több olyan írás látott napvilágot, amely különböző epizódokat, helyi adatokat tár fel a harcok történetéből, illetve kísérletet tesz azok kronológikus ismertetésére.³ E több-kevesebb sikerrel járó

¹ *Sólyom László*: Budapest felszabadításához vezető hadműveletek és az ostrom. Honvéd, 1947. 2. sz.; *Szűcs Miklós*: A szovjet hadsereg hadműveletei Magyarországon. Honvéd, 1950. 4. sz.

² *Szűcs Miklós*: Magyarország felszabadításának sztálini terve. Katonai Figyelő (továbbiakban — KF) 1950. 1. sz.; *Varga Tibor*: Hadműveletek Budapest körülvédelmének. KF 1950. 1. sz.; *Kána Lőrinc*: Budapest körülvédelme és felszabadítása. KF 1950. 1. sz.; *Kalicza László*: Magyarország felszabadítása. KF 1950. 1. sz.; *Zsilinszki Sándor*: Magyarország felszabadítása. KF 1951. 3. sz.

³ Ezek kitűnően használhatók és részletes bibliográfiáját adja: Hazánk felszabadulása (1944—1945). Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1955. Szerkesztette *Tiszay Andor*.

kezdeményezések legfőbb erénye a szovjet nép és hadserege iránti szeretet, megbecsülés elmélyítésére irányuló törekvés. Ebben az időben néhány szerző már alaposabb katonai-szakmai értékelésre is vállalkozott. Így például Csémi Károly a szovjet páncélos és gépesített csapatok alkalmazását jellemezte.⁴ Bár a rendelkezésére álló források nem tették lehetővé, hogy mondanivalóját adatokkal kellően alátámassza, értékelései alapján helyesek. Trepper Iván tanulmánya⁵ azt a jelentős szerepet mutatja be, melyet a különböző fajta tűzérség töltött be a páncélselhárító védelemben a dunántúli hadműveletek során. Zentai Gyula eseménytörténetileg vázolja a hadműveleteket, illetve érzékelteti a budapesti utcai harcok sajátosságait.⁶ 1955-ben jelent meg a számos cikkén kívül két tanulmány jellegű írása és egy népszerű összefoglalója a jelen áttekintés szerzőjének is.⁷

Az eddig számbavett különböző feldolgozások közös jellemzője a túlságosan átfogó módon való tárgyalás, az adatokkal alátámasztott elemzés és értékelés szűkkörűsége. Szerzőik általában népszerűsítő, ismeretterjesztő célt tűztek maguk elé. A munkák nem mentesek a személyi kultusz hatásától — helyenként idealizálják a történeteket.

Magyar szerzők számára csupán az utóbbi években vált lehetővé, hogy elsődleges források felhasználásával kezdjék meg a téma tudományos feldolgozását. Mindenekelőtt Ölvédi Ignác tanulmányait említjük meg. A szerző a tiszántúli harcok 1944. október 12-től 27-ig terjedő szakaszát két részben tárgyalja.⁸ A szovjet hadműveleti iratok és a fontosabb könyvészeti anyagok felhasználásával elsőként végzi el a téma hadművészettörténeti feldolgozását. Számos új megállapítást tesz és tudományos szakszerűséggel értékeli a debreceni hadműveletek végrehajtását. Egy másik tanulmányában⁹ az ország felszabadulását közvetlenül megelőző katonapolitikai helyzetet elemzi és figyelemre méltó következtetésekkel járul hozzá a problémák tisztázásához.

Gazdagítják ismereteinket Borus József kutatásai is, aki a magyar hadtörténeti irodalomban elsőként használja fel a német könyvészeti források adatait és megállapításait. Egyik tanulmányában ezekkel vitatkozva, személyes élményeivel és helyszíni kutatásaival kiegészítve vázolja fel a Szolnok megyei harcok jelentősebb mozzanatait.¹⁰ Emellett

⁴ Csémi Károly: A szovjet páncélos és gépesített csapatok szerepe a Magyarországot felszabadító hadműveletekben. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1955. 3—4. sz.

⁵ Trepper Iván: A német ellentámadás felszámolása és a támadás folytatása a szovjet hadsereg balatonai hadműveletében. HK 1955. 1. sz.

⁶ Zentai Gyula: A szovjet hadsereg hadműveletei Magyarországon felszabadításáért. HK 1954. 1. sz.; Uő.: Budapest felszabadítása. HK. 1955. 1. sz.

⁷ Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. Szikra, Budapest, 1955.; Uő.: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.; Uő.: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon: Felszabadult hazánk. Katonai Kiadó, Budapest 1955.

⁸ Ölvédi Ignác: Harccselekmények a debreceni hadművelet második szakaszában. HK 1965. 1. sz.; Uő.: Harccselekmények Debrecen felszabadítása után. HK 1965. 2. sz. Mindkét tanulmány részlet „A Tiszántúl felszabadítása” című kandidátusi disszertációból, amelyet a szerző 1965. májusában védett meg.

⁹ Ölvédi Ignác: A Iasi–kisinyovi hadművelet hatása Magyarországon katonapolitikai helyzetére. HK 1964. 3. sz. Eredetileg hozzászólásnak készült és 1964. május 27-én hangzott el a szolnoki történész vándorgyűlésen.

¹⁰ Borus József: Az 1944-es Szolnok megyei harcok — volt hitlerista tábormegkök munkáiban. Jászkunság, 1961. 3—4. sz. Ugyanezen folyóirat 1962. évi 4. számában jelent meg Kormos László: Adatok az 1944-es Szolnok megyei harci esemé-

arra is kísérletet tesz, hogy a német források alapján megmutassa a magyarországi hadműveletek helyét a második világháború történetében.¹¹ Ebben több kutatóadó problémára hívja fel a figyelmet és eddig ismeretlen adatokat közöl. Értékelései alapjában helyesek — bár megfogalmazása némely esetben túlzó, illetve leegyszerűsítő.¹²

Több kísérlet történt a felszabadulás helytörténetének rekonstruálására is. A katonai kérdésekkel foglalkozók közül Vörös Márton¹³ és Nagy József¹⁴ munkája emelkedik ki. Figyelmet érdemel még az a legutóbb megjelent néhány cikk, amely a szovjet csapatok hadművészetét vizsgálja.¹⁵ Ezek hasznos szempontokat adnak a felszabadulás még elvégzendő hadművészettörténeti feldolgozásához.

Bár a román és bolgár csapatok magyarországi harcainak kutatása későn kezdődött, a munka már befejeződött, ily módon a feladat lényegében megoldottnak tekinthető. Csatári Dániel tanulmánya után,¹⁶ amely a magyar hadtörténeti irodalomban elsőként foglalja össze a román csapatok harcait, elkészült és kiadásra vár dr. Csima János monográfiája.¹⁷ A bolgár csapatok részvételével Godó Ágnes foglalkozik részletesen.¹⁸ Mindkét munka korabeli hadműveleti iratok, könyvészeti források, valamint széles körű, helyi kutatás során feltárt anyag alapján készült, s a harccselekmények mellett konkrétumok tükrében mutatja be a román, bolgár katonák és a magyar lakosság bensőséges kapcsolatát.

Az eddig felsorolt munkákon kívül a 20. évfordulón megjelent a felszabadító harcok első, részletes, eredeti források felhasználásával készült hadtörténeti monográfiája is.¹⁹

nyekhez című cikke, mely helyi kutatás alapján készült. E két feldolgozás együttesen már viszonylag részletes, jól rekonstruált történetet adja a megye felszabadításának.

¹¹ Erről tartott előadást 1964. május 27-én a szolnoki történetész vándorgyűlésen. Anyaga megjelent a HK 1964. 3. számában.

¹² Így például túlzásnak tűnik az a megállapítás, hogy az eddigi munkák hungarocentrikusan tárgyalják a német csatlósság kérdését. Itt csupán utalni kívánunk arra, hogy *Nemes Dezső, Berend T. Iván, Ránki György és Korom Mihály* már korábban is vizsgálták, mit jelentett Magyarországnak csatlósként való megtartása a fasiszta Németország számára. Ezzel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy a probléma teljesen feltárt és tisztázott, csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a kutatók helyes álláspontonról közelítették meg a témát. *Borus József* véleménye szerint október 15-én a kiugrási kísérlet már csak a németek túlereje miatt sem sikerülhetett. Ezzel leegyszerűsíti a kérdést, mert csupán az egyik oldalát mutatja meg a problémának és akaratlanul csökkenti a horthysta klikk felelősségét. Elhomályosítja ugyanis azt a körülményt, hogy a német túlerő október 15-én kizárólag azért érvényesülhetett oly szabadon, mert az uralkodó körök nem használták ki a rendelkezésükre álló lehetőségeket. A kiugrási kísérlet sikertelenségét Horthyék önmaguk idézték elő tévovázásukkal és bűnös könnyelműségükkel, melynek következtében a németek időt nyertek a puccs előkészítésére, a magyar fegyveres erő pedig nem fordult a megszállok és nyilas kiszolgálók ellen.

¹³ *Vörös Márton*: Az 1944. évi baranyai felszabadító harcok. Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez. Pécs, 1961.

¹⁴ *Nagy József*: Heves megye felszabadulása. Részlet a szerző kandidátusi disszertációjából. Kézirat.

¹⁵ Lásd a Honvédelem 1965. 1. és 3. számaiban *Száva Péter, Szabó József és Szanati József* írásait.

¹⁶ *Csatári Dániel*: Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban. HK 1958. 1–2. sz.

¹⁷ *Dr. Csima János*: A román csapatok részvétele Magyarország felszabadításában. Kézirat. Ennek egy része — A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban — megjelent a HK 1965. 1. számában.

¹⁸ *Godó Ágnes*: A Drávától Muráig. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. Egy részlete megjelent a HK 1965. 1. számában.

¹⁹ *Tóth Sándor*: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965.

A téma magyar nyelvű irodalmát néhány szovjet, román és bolgár szerzőnek fordításában megjelent munkája is gazdagítja. Ezek közül elsőként a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában megjelent gyűjteményt²⁰ említjük meg. Ebben a kötetben láttak először napvilágot Magyarországon olyan feldolgozások, amelyek hadművelleti iratok alapján, tudományos igényvel és katonai szakszerűséggel nyúlnak a témához. Kiemelkedően jól sikerült Malahov ezredesnek a dunántúli hadműveletekkel foglalkozó tanulmánya,²¹ melynek szerkezeti felépítése, tárgyalásmódja, elemzése és szakszerű értékelései példaként állhatnak a hadtörténet művelői előtt. Malahov a harcselekményeket reálisan ábrázolja, leírásai világosak, olvasmányosak a nem szakemberek számára is. Adatai pontosak és megbízhatóak, bár néhány esetben felfelé vagy lefelé kerekít. Hasonló erények jellemzik Ribin vezérőrnagy és Ogarjev ezredes kitűnő szak tanulmányát is.²² E gazdag tényanyagra alapozó, kritikusan elemző feldolgozás jelentős segítséget nyújt Heves megye felszabadulásának megismeréséhez is. A tanulmányok értékét jelentősen növelik a pontos és részletes hadművelleti vázlatok. A következő két részlet egy bolgár²³ és egy román²⁴ munkából való, Botev a 31. bolgár gyalogezred dunántúli harcait írja le színes, olvasmányos módon, részletes adatokkal. A román szerzői kollektíva viszonylag részletesen tárgyalja az 1. és 4. Román Hadsereg magyarországi harctevékenységét, ám sok kérdést homályban hagy és a leírások esetenként nem eléggé világosak. Román és bolgár szerzők tollából magyar fordításban megjelent még néhány rövid tanulmány is, amelyet még teljesebbé teszik a képet.²⁵

A téma magyar nyelven is megjelent szovjet feldolgozásai között a legjelentősebb a második világháború történetét tárgyaló sorozat 4. és 5. kötetének egy-egy fejezetét magában foglaló kiadvány.²⁶ A szerzői kollektíva a legfontosabb eredeti források: főparancsnoksági direktívák, front-, hadsereg- és hadtestparancsnoki parancsok, harc- és politikai jelentések, szákmányolt hadművelleti iratok, valamint a nyugati hadtörténeti irodalom jelentősebb termékeinek és a magyarországi kutatások eddigi eredményeinek felhasználásával dolgozza fel a fél eszten-deig tartó harcok történetét. A hadműveleteket az általános hadászati helyzettel összefüggésben tárgyalja és megmutatja azok helyét a háború egészében.

A kötet első része a hadműveletek kezdetétől Budapest felszabadí-

²⁰ Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1960.

²¹ Orosz nyelvű eredetije; Ot Balatona do Venü. Voenizdat, Moszkva, 1959.

²² Ribin-Ogarjev: Az 57. lövészhadtest átkelése a Tiszán 1944. novemberében. Egertől 50 km-re délkeletre.

²³ N. Botev: Szilisztriaiak a Nagy Honvédő Háborúban. A szerző a szilisztriai 31. gyalogezred parancsnokaként az 1. Bolgár Hadsereg kötelékében harcolt a szovjet csapatok oldalán Jugoszlávia, Magyarország és Ausztria területén.

²⁴ Románia részvétele a hitleristák elleni háborúban. Románul Contributia Romunii la Razboiul Antihitlerist. Editura Militara, Bucuresti, 1958. E munka, bár hadművelleti iratok alapján készült, nem mentes a szépitésektől és nem érzékelteti, milyen erős befolyása volt a reakciónak a hadseregben.

²⁵ Gh. Nitu: A román csapatok részvétele a fasizmus elleni háborúban. HK 1955. 1. sz.; J. Teclu: Együttes harcban a szovjet hadsereggel. HK 1963. 1. sz.; G. Ruzsucev—V. Jamacskov: A Dráva menti harcok 1945. március 6—19. HK 1955. 1. sz.; A. Karasztojanov: Az 1. Bolgár Hadsereg hadműveletei Magyarországon 1944—1945-ben. HK 1963. 1. sz.

²⁶ A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. A kötetről dr. Mucs Sándor írt rövid ismertetőt a HK 1965. 2. számában.

tásáig tárgyalja az eseményeket. A hadtörténeti irodalomban korábban elterjedt és egymásnak ellentmondó adatokkal szemben, a szerzők dokumentumok alapján tisztázzák az arcvonal déli szárnyán szemben álló felek erőviszonyait. Mint igen fontos sajátosságot emelik ki: a szovjet főparancsnokság és a 2. Ukrán Front parancsnoksága a magyarországi hadműveletet a megelőző hadművelet közben készítette elő. Első ízben találkozunk azzal a megállapítással is, hogy a hadműveletet eredetileg október 3-án tervezték megindítani, s az összpontosítás befejezetlensége miatt kellett az időpontot október 6-ra halasztani. A debreceni hadművelet lényeges, meghatározó mozzanatai erőteljes vonásokkal kiemelték és szakszerűen pontosak. A szerzők híven ábrázolják a nehézségeket, nem hallgatják el az időleges kudarcokat sem. Nem mutatnak azonban rá eléggé Plijev tábornok lovas-gépesített csoportjának jelentős szerepére, nem érzékeltetik megfelelően a bonyolult viszonyok között végrehajtott manővereit. Nem szólnak arról sem, hogy a Plijev-csoport 6. gárda lovas hadteste 10 napon át bekerítésben harcolt Debrecentől dél-nyugatra. A hadművelet befejező szakaszának elemzéséből is kimaradt annak értékelése, hogy a Nyíregyháza körzetében mért ellencsapással, valamint a 4. Ukrán Front támadásának késedelmes kibontakozása miatt a „Dél” hadseregcsoporthoz fűződő — jelentős veszteségek árán — elkerülték a bekerítést és vissza tudtak vonulni a Tisza mögé. Teljesen hiányzik annak a nagyarányú erőfeszítésnek a dokumentálása is, amelyet a hadseregek politikai és pártszervei tettek a magyar katonák valósággra ébresztése és a németek oldaláról való leválasztása érdekében.

A debreceni hadművelet viszonylag rövid felvázolásával szemben jelentőségének megfelelő helyet kap a budapesti hadművelet. A szerzők kritikusan elemzik a hadművelet problémáit és meghatározzák elhúzóadásának okait. Nem szólnak azonban arról, hogy a főparancsnokság sem teljesen realisan értékeltette az 1944 október végi helyzetet, amikor Budapestnek gyors, menetből való elfoglalását tűzte feladatul egy összefegyvernemi hadsereg és két gépesített hadtest elé. Egyrészt lebecsülte az ellenség manőverezési lehetőségeit, s nem számolt azzal, hogy rövid idő alatt csapatokat tud átcsoportosítani a budapesti irány lezárására. Másrészt túlbecsülte az akkor már két és fél hónapja szakadatlanul támadó csapatai teljesítőképességét. Mint azt az események bizonyítják, az adott helyzetben a főváros elfoglalása viszonylag kis erővel mért frontális csapással nem volt reális követelmény.

A szerzők helyesen mutatják meg az összefüggést a budapesti hadművelet befejező szakasza és az 1945. január 12-én megkezdődött szovjet általános támadás között. A német főparancsnokság a Budapest—Bécs—Graz hadászati háromszög minél hosszabb ideig való tartása érdekében a „Dél” hadseregcsoporthoz 37 hadosztállyal erősítette meg az 1944 október közepe és 1945 február közepe közötti időben. E jelentős erő lelassította ugyan a 2. és 3. Ukrán Front támadását, sőt védelembe is kényszerítette, ám mindezt csupán a fő hadászati irányban tevékenykedő csoportosításának meggyengítése árán érthette el. Ily módon a 2. és 3. Ukrán Front jelentős ellenséges erő lekötésével nagyban hozzájárult a Varsó—Berlin irányában támadó szovjet csapatok hadműveletének sikeréhez.

A kötet második része a hazánk felszabadítását befejező hadműveleteket tárgyalja. Jól érzékelteti az 1945. március 6-án megindult német ellentámadás veszélyességét, a kialakult helyzet bonyolultságát és a kedvezőtlen körülmények között védő szovjet—bolgár csapatok teljesítményének nagyságát. A bécsi támadó hadművelet dunántúli szakasza

kissé szűk helyet kap. Véleményünk szerint a szerzők az egyoldalúság hibájába esnek a 6. SS páncélos hadsereg bekerítésének megghiúsulásával kapcsolatos elemzésben. Kizárólag az elkövetett vezetési hibákat hangsúlyozzák és meg sem említik, hogy a szovjet gyorsan mozgó magabebégségek olyan feladatot oldottak meg az ellenség védelmének átörésével, amilyenre hasonló körülmények között a német parancsnokság vállalkozni sem mert. Egészében azonban a szerzői kollektíva értékes munkát végzett. Elsőként adja eredeti forrásokon alapuló időtálló rajzát, elemzését és megalapozott kritikai értékelését az eseményeknek. Legsikerültebb a budapesti hadművelet ábrázolása, mely a kötet megjele-
nése előtt a legkevésbé feldolgozott és legtöbb problémát felvető szak-
asza volt a harcoknak.

A 20. évforduló alkalmából néhány szovjet tanulmány, illetve vissza-
emlékezés is megjelent magyar nyelven. Zaharov, a Szovjetunió mar-
sallja a szovjet csapatok hadművészetéről ír,²⁷ röviden vázolja azokat
a problémákat, amelyek részletes vizsgálata még előttünk álló feladat.
Plijev hadseregtábornok visszaemlékezése²⁸ rendkívül szemléletesen ele-
veníti fel a lovas-gépesített csoport tevékenységét a debreceni hadmű-
veletben. A korabeli dokumentumokon és személyes élményeken alapuló
cikk számos adattal teszi teljesebbé a tiszántúli harcokról kialakult
képet, s megragadó erővel idézi fel a hősi időszak levegőjét, hangulatát.
Sarohin vezérezredes visszaemlékezése²⁹ az 57. hadsereg dunai átkelé-
sével foglalkozik, jól érzékeltetve e bonyolult és kedvezőtlen viszonyok
között végrehajtott feladat nehézségeit. A már említett Malahovnak
szintén megjelent magyar nyelven egy rövid, összefoglaló jellegű tanul-
mánya.³⁰ Említést érdemel, hogy elsőként Artyemjev — hadijelentések
alapján készült — munkáját³¹ adták ki hazánkban. Az ezt követő két
rövid hadművészeti értékelésen³² és a hadműveletek, azóta is elfogadott
periodizálását elvégző összegezésen³³ kívül egy dokumentumregény³⁴ és
egy riportkönyvet³⁵ sorolhatunk a téma magyar nyelvű feldolgozásai
közé.

A 20. évforduló alkalmából a Szovjetunióban kiadták Malahovnak
a hazánk felszabadításával foglalkozó monográfiáját³⁶ és egy tanulmány-
kötetet.³⁷ Ezek jelentősen gazdagítják a téma hadtörténeti irodalmát.

²⁷ Zaharov: A szovjet hadművészet a magyarországi felszabadító hadműve-
letekben. HK 1965. 2. sz. A tanulmány oroszul a Voenno Isztoricscszkij Zsurnal
1965. 2. számában jelent meg. Szerzője a szovjet hadsereg vezérkari főnöke, an-
nak idején a 2. Ukrán Front törzsfőnöke volt.

²⁸ I. Plijev: A Tisza völgyében. HK 1965. 1. sz. A szerző az 1. lovas-gépesített
csoport parancsnokaként vett részt hazánk felszabadításában. Hadműveleti ma-
gasabbegységének fűszerep jutott a Tiszán túli harcokban. Annak befejezése után
bekapcsolódott a budapesti hadműveletbe, majd Csehszlovákia területén harcolt
tovább.

²⁹ M. Sarohin: Az 57. hadsereg a Magyarország felszabadításáért vívott har-
cokban. HK 1965. 1. sz.

³⁰ M. Malahov: A szovjet csapatok hadműveletei Magyarország felszabadi-
tásáért. HK 1964. 4. sz.

³¹ N. Artyemjev: Magyarország felszabadítása. Honvéd Levéltár és Múzeum,
Budapest, 1950.

³² A. Amitrov: A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944
őszén és 1944/1945. telén. HK 1955. 1. sz.; D. Kazarinov: A német fasiszta csapatok
szétzúzása Magyarországon. HK. 1955. 1. sz.

³³ Minaszjan: A német fasiszta seregek szétverése Magyarországon. Honvé-
delmi Minisztérium, Budapest, 1953.

³⁴ Ilja Markin: A Duna partján. Katonai Kiadó, Budapest, 1954.

³⁵ Sz. Szmirnov: Harcban Budapestért. Szikra, Budapest, 1955.

³⁶ M. Malahov: Oszvobozsdenije Vengrii i vosztocsnoj Avsztrii. Voenizdat,
Moszkva, 1965.

³⁷ Budapest, Vena, Praha. Moszkva, 1965.

Malahov adatokban bővelkedő munkájában a tudományos alaposság és a katonai szakszerűség olvasmányos előadásmóddal párosul. A szovjet katonák magas fokú erkölcsi szellemét, önfeláldozó hősiességét sok, eddig ismeretlen példával illusztrálja. A tanulmánykötetben közölt írások különböző jellegűek. Kitűnően használható források, mert hadtörténeti, hadművészeti vonatkozásban és élményanyagukkal egyaránt gyarapítják ismereteinket.

Malahov már korábban említett, magyarul is megjelent munkája mellett a Budapest felmentésére indított német ellencsapásokat Taraszov dolgozta fel.³⁸ Tanulmányai szovjet hadműveleti iratok alapján készültek, pontos és részletes adatokat tartalmaz, hat vázlaton rögzíti a harcselekményeket. A szerző szakszerű kritikával kezeli a témát, rámutat a vezetésben elkövetett hibákra és levonja a tényekből adódó következtetéseket.

A szovjet Dunai Flottilla magyarországi harctevékenységgel két szovjet feldolgozás is foglalkozik.³⁹ Anyaguk a folyami harcvesztések működésének pontos és részletes ábrázolása mellett számos értékes részlettel járul hozzá a dunántúli hadműveletek teljes megismeréséhez. A szovjet hadtörténeti irodalom rövidebb lélegzetű termékei között szintén több, jól használható forrás akad. Ilyen mindenekelőtt Malinovszkij marsallnak, a 2. Ukrán Front parancsnokának a cikke,⁴⁰ mely alapvető szempontokat ad a hazánk felszabadítását célzó hadműveletek helyének és lényeges összefüggéseinek értékeléséhez. Sarohin—Petruhin tanulmánya⁴¹ bőségesen dokumentálva, nagy meglevenítő erővel ábrázolja az 57. hadsereg dunai átkelését és az ellenség erőfeszítéseit ennek az arcvonalszakasznak a megtartására. Trifonov példák sorával mutatja be a tűzérség sokoldalú alkalmazását és jelentős szerepét a balatoni védelmi hadműveletben, különös tekintettel a páncélelhárításra.⁴² Voronovnak a 46. hadsereg Esztergom körzetében kifejtett harctevékenységet tárgyaló cikke⁴³ sorolandó még a hadműveleteket helyes megvilágításban, szakszerűen és elsődleges források alapján tárgyaló szovjet feldolgozások közé.

Az előzőekben már felsoroltuk azokat a munkákat, amelyek román és bolgár szerzők tollából, magyar nyelven is megjelentek. Ezek mellett Romániában és Bulgáriában több kiadvány készült a román és bolgár csapatok részvételéről a fasiszta Németország elleni harcban.⁴⁴ Ezek részletesen foglalkoznak a magyarországi harcselekményekkel is, illetve közlik az arra vonatkozó fontosabb dokumentumokat.

³⁸ Sz. Taraszov: Boj u ozero Balaton. Voenizdat, Moszkva, 1959.

³⁹ Lokitnov: Dunajszkaja Flotilija v Balatonszkoj operaciji. Voenizdat, Moszkva, 1962.

⁴⁰ 2-j Ukranszkij Front v borbe za oszvozboszenije. Csehoszlovakkii. Voenno Isztoriceszkij Zsurnal, 1960. 2. sz.

⁴¹ M. Sarohin—V. Petruhin: Forszirovanie Dunaja vojszkami 57-i armii i zahvat operativnogo placdarma v rajone Batinü. Voenno Isztoriceszkij Zsurnal, 1961. 2. sz.

⁴² V. Trifonov: Szovetszkaja artillerija v Balatonszkoj oboronitelnoj operaciji. Voenno Isztoriceszkij Zsurnal, 1960. 6. sz.

⁴³ A. Voronov: Razgrom esztergomszkatovarszkoj gruppirovki protivnika vojszkami 46-i armii v vengerszkoj operaciji. Voennaja Müszl, 1958. 6. sz.

⁴⁴ Román feldolgozások: Contributia României la victoria asupra fascismului. Editura Politică, Bucuresti, 1965.; V. Atanasiu: Din luptele Armatei Române in razboiul antihitlerist. Studii Revista de Istorie, 1958. 2. sz. Bolgár kiadványok: Rabota na BKP v armijata. Drpavno vojenno izolatsztvo. Szófia, 1959.; Kratka isztorija na Otcesztsvenata vojna. DIV. Szófia, 1958.; V. Vitov: Borbata na BKP za mobilizacane szlilite na bölgarszkaja narod v Otcesztsvenata vojna. Voenno Isztoriceszkij Szbornik, 1959.; K. Merdzsanov: Ucsasztieto na 1. Bölgarszka armija v Balatonszkata operacija na 3. Ukranszki Front. Voenna Miszöl 1960. 2. sz.

Mint ismeretes, hazánk felszabadításában szerepük volt a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg ama csapatainak is, amelyek a 3. Ukrán Front balszárnyán a Dráva—Duna háromszögben harcoltak. A Koszta Nagy tábornok parancsnoksága alatt álló 3. Jugoszláv Hadsereg 16. vajdasági hadosztálya különösen kitüntette magát az 1945 márciusi német ellentámadás során a Dráván átkelt fasiszta csapatok megállításával és szétverésével. E hadosztály kötelékébe tartozott a vajdasági magyarokból szervezett és Baranyában kiegészült Petőfi Sándor rohambrigád. A jugoszláv csapatok felszabadító harcait tárgyaló munkák⁴⁵ hű képet adnak azokról a nehézségekről, amelyeket a Dráván átkelt német erők leküzdése jelentett.

A hazánk felszabadításával foglalkozó marxista hadtörténeti munkák áttekintéséből az alábbi következtetésekre juthatunk:

— feltárják és sokoldalúan megmutatják a magyarországi harcok helyét és szerepét a hadműveletek egészében;

— eseménytörténetileg részletesen és valóságúhően rekonstruálják a felszabadító harcok menetét, valamint azok hatását az ország helyzetének és sorsának alakulására;

— dokumentálják a felszabadító csapatok magas fokú erkölcsi-politikai szellemét és a katonák hősiességét;

— vizsgálják a szovjet hadművészet leglényegesebb, legjellemzőbb vonásait, sajátosságait a hadműveletekben;

— leleplezik és helyes megvilágításba helyezik a hamisításokat és torzításokat;

— mindemellett nem használják ki kellően a német forrásokat és az ellenség hadművészetét sem értékelik eléggé részletesen.

A fentiekből következőleg a magyarországi harcok sokoldalú és részletes *hadművészettörténeti* feldolgozása még megoldandó feladatként áll a marxista hadtörténészek előtt.

Áttérve a nyugatnémet hadtörténeti irodalomnak a magyarországi harcok történetével részben vagy egészében foglalkozó fontosabb termékeire, azok között egyaránt találunk okmánypublikációkat, emlékiratokat, csapattörténeteket és egyéb feldolgozásokat is. Valamennyiük közös jellemzője a „német katonai becsület” helyreállítására irányuló törekvés, a német tábornoki kar és a hitleri hadsereg rehabilitációjának szolgálata. Különbösg csupán módszer és felkészültség tekintetében tehető köztük. Tagadják, illetve elkenik a német militaristák háborús felelősségét. A tények és adatok tendenciózus válogatásával, csoportosításával azt igyekeznek bizonyítani, hogy a háború kirobantásáért a szemben álló felek egyformán felelősek. Erőteljesen hangsúlyozzák a fasiszta Németország, a német hadsereg „kimagasli szerepét és érdemeit a bolszevizmus feltartóztatásában”, amiért Nyugat hálájára tarthat igényt. A fasiszmus rémtetteiért, az okatlan pusztításokért, a katonai kudarcokért Hitlerrel és a náci párt más vezetőit teszik felelőssé. Álláspontjuk igazolása érdekében számos kérdést a valóságnak megfelelően, hiteles adatokkal alátámasztva és részletesen tárgyalnak.

A forrásként számba jövő dokumentumkiadványok sorában jelentős helyet foglal el a Wehrmacht-főparancsnokság hadinaplója, melynek két félkötetben kiadott, IV. kötete⁴⁶ az 1944. január 1-től 1945. május 22-ig

⁴⁵ Lásd Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Borbe u Vojvodini 1944 g. Beograd, Vojnoistorijski Institut, 1955.; D. *Alimptic*: Baza kool Stojakoviccvik u Backoj Palanci 1941—1945. VII. k. Beograd, 1961.; Dougi svetski rat. I. köt. Vojnoistorijski Institut, Beograd, 1957.

⁴⁶ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940—1945. Band IV. Bernard und Graefe Verlag, Frankfurt am Main, 1961.

terjedő időszakra vonatkozó bejegyzéseket tartalmazza. Gondozója Perey Ernst Schramm professzor, a hitleri Wehrmacht egykori tisztja, a nyugatnémet történetírás „új” irányzatának egyik neves képviselője. A hadinapló napi bejegyzésein kívül egyéb fontos dokumentumok: helyzetmegbeszélések anyaga, vezéri parancsok, főparancsnoksági parancsok, különböző feljegyzések, összeállítások és táblázatok találhatók mindkét félkötetben. Ez a kiválóan szerkesztett és a tudományosság minden kellékével ellátott munka a nyugatnémet történetírásban jelenleg uralkodó irányzat reprezentatív alkotása. Fő célja: tudományosan alátámasztani az uralkodó történeti felfogás előzőekben vázolt tételeit. Ezt Schramm a közölt dokumentumok gondos megválogatása és célzatos csoportosítása mellett bőséges magyarázó és értékelő jegyzeteivel is szolgálja. A kiadvány nélkülözhetetlen forrás, mert sok, máshol nem található tényt és adatot közöl. Az első félkötetben 1944. december 31-ig naponkénti részletessel találunk adatokat a magyarországi katonai helyzet alakulásáról és a főparancsnokság terveiről, intézkedéseiről, valamint azok eredményeiről. A második félkötet bejegyzései 1945. január 1-től április 4-ig szintén naponta tájékoztatnak a helyzet alakulásáról a „Dél” hadseregcsoport arcvonalán. Részletesen ismertetik a főparancsnokság erőfeszítéseit a Budapesten körülzárt csapatok ellátásának megoldására. Ez a kiadvány közli elsőként a nagy reményekkel indított „Waldteufel” vállalkozás⁴⁷ tervére és előkészítésére vonatkozó dokumentumokat is.

A Wehrmacht hadinaplójához hasonlóan fontos forrás még a Hitler katonai helyzetmegbeszéléseinek előtalált jegyzőkönyveit tartalmazó kötet.⁴⁸ Gondozója Helmuth Heibert teljes mértékben az előzőekben vázolt cellal és módon készítette elő kiadásra, magyarázó és értékelő jegyzeteire is ugyanaz jellemző. A kötetben fontos és más forrásmunkákban nem szereplő adatok találhatók a magyarországi katonai helyzet értékeléséhez. Így például Hitler Magyarország kézbeartására irányuló erőfeszítéseinek okaira, a kiugrási kísérlet megakadályozását célzó előkészületekre, a magyarországi német csapatok helyzetére és állapotára, Hitlernek a katonai helyzet alakulásával kapcsolatos nézeteire stb.

Ezek a sok értékes adatot tartalmazó dokumentumkötetek erőteljes tudatossággal, de az objektivitás köntösében, tudományos eszközökkel és módon szolgálják a német imperializmus háborús felelősségének elmosását, a hitleri hadsereg rehabilitálását. Az emlékiratok ugyanezt a célt szubjektív módon és leplezetlenül, esetenként durván közelítik meg. Teljes mértékben ez jellemzi Hans Friessner szolgálton kívüli vezérezredesnek, a Magyarországon harcolt „Dél” hadseregcsoport volt parancsnokának memoárját⁴⁹ is.

A mű címe félreérthetetlenül utal a szerző koncepciójára: csapatai vereségét a román és magyar „árulás” okozta. Friessner egész mondanivalója az alábbiak bizonyítását szolgálja:

— hadseregcsoportját az „árulások” és a teljesen megbízhatatlan magyar csapatok hozták rendszeresen kritikus helyzetbe;

⁴⁷ A „Waldteufel” (Erdei ördög) vállalkozás 1945. március 6-án a Dráva déli partjáról indult és a 3. Ukrán Front dunántúli védelmének teljes szétzúzását célozta. Mint ismeretes, a tíz napig tartó támadás nem érte el kitűzött célját.

⁴⁸ Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945. Stuttgart, 1962.

⁴⁹ Hans Friessner: Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Holsten Verlag, Hamburg, 1956. Borus József recenzióját lásd a HK 1957. 3—4. számában.

— Hitler és Guderian ezt csak súlyosbították a merev védelemhez való értelmetlen és céltalan ragaszkodásukkal;

— ilyen viszonyok között, az óriási túlerővel szemben, kimagasló erényekről tettek bizonyosságot a német csapatok és felbecsülhetetlen teljesítményt nyújtottak.

Vagyis a szerző tulajdonképpen a „Dolchstoss” legenda életrekeléséhez kíván hozzájárulni a maga adataival, aláhúзва, hogy a nyugat-német hadsereg ma is készen áll az imperialista, szovjetellenes célok szolgálatára. Friessner koncepciójának cáfolata külön tanulmányt igényelne és érdemelne, itt csupán néhány gondolat felvetésére szorítkozhatunk.

Kétségtelen, hogy Románia kiugrása és csapatainak átállása az ország gyors kiürítésére kényszerítette Friessnert, de nem feledhető el, hogy ez következménye volt a szovjet alakulatok nagy győzelmének a iasi—kisinyovi hadműveletekben, amely a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport 22 hadosztálynyi főerőinek bekerítésével és szétzúzásával ért véget. Az is tagadhatatlan, hogy a horthysta klikk ingadozása objektíve gyengítette a Tiszántúlon harcoló német csapatok erőfeszítéseit, hiszen olyan erőket kötött le a hátországban, amelyekre nagy szükség lett volna az arcvonalon.⁵⁰ Az események alakulását azonban döntően nem ez határozta meg, sőt Friessner jelentős mértékben azért is kezvelte el a bekerítést a Tiszántúlon, mert Horthyék nem készítették elő megfelelően a kiugrást és ennek következtében a magyar csapatok a németek oldalán harcoltak tovább. Az 1. és 2. Magyar Hadsereg ugyanis nem nyitotta meg az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, így módon a német hadseregcsoport-parancsnokság időt nyert csapatai visszavonására a Tisza mögé. Így fest a valóságban a magyar kormánykörök „árulásának” legendája.

Erősen túlzás Friessnernek az a beállítása is, amely szerint a magyar csapatok felelősek a katonai kudarcokért. A szovjet támadás a gyengén felszerelt, megfelelő páncélelhárító eszközökkel nem rendelkező — és lélektelenül, kényszerből harcoló magyar csapatok arcvonalszakaszán minden esetben gyors eredménnyel járt, de a vereségek fő oka mégsem ebben keresendő. A „Dél” hadseregcsoport azért szenvedett sorozatos kudarcot Magyarországon, mert a kezdeményezést kezdetől a szovjet hadvezetés tartotta kézben. A mesterien manőverező szovjet csapatok csapásaival szemben Friessnernek nem volt lehetősége olyan hatásos ellenintézkedéseket tenni, melyek tartósan az ő javára fordíthatták volna a helyzetet. Mindezek mellett a magyar csapatok állapotára vonatkozó megállapításai egészükben helyesen tükrözik a magyar hadsereg erkölcsi és harci értékének állandó és rohamos csökkenését.

Friessner úgy tünteti fel, mintha valamiféle elvi ellentét lett volna közte és Hitler között, s Guderian vele szemben Hitlert támogatta volna. Ezt látszik alátámasztani Friessnernek 1944. december 23-án minden indoklás nélkül történt leváltása is. Am szó sincs elvi ellentétről. Friessner könyvéből világosan kitűnik a szerző szélsőséges militarista-fasiszta beállítottsága és elvakult szovjetellenessége. A célok tekintetében nem volt közte és Führere között semmi ellentét. Ő is ugyanazt akarta, mint Hitler: Magyarország teljes feláldozása árán elkerülni vagy megfelelő ideig késleltetni a fasiszta Németország katonai összeomlását. Csupán ennek elérése és módszerei kérdésében különböztek elgondolásaik. Hitler a „merev védelem” mellett tört lándzsát, a terület végsőkig való

⁵⁰ Az erre vonatkozó adatokat lásd *Borus* i. m.: HK 1964. 3. sz. 430. o.

tartásától várt eredményt, ezért harc nélküli visszavonulásról hallani sem akart. Ezzel szemben Friessner minden esetben felvetette az arcvonal visszavételének gondolatát, valahányszor a szovjet csapatok hadmozdulatai felidéztek a bekerítés veszélyét. Magatartásában minden bizonnyal közrejátszottak a iasi—kisinyovi csatában, főerőinek bekerítése kapcsán szerzett keserves tapasztalatai is. Könyvében többször is hangot ad ama meggyőződésének, hogy elgondolásai sokkal eredményesebben szolgálták volna a hadászati célt, mint a „merev védelem” — amennyiben Hitler engedti azokat megvalósítani.

Jellemző, hogy a „kinek volt igaza” kérdés minden, második világháborúval foglalkozó nyugatnémet munkában felmerül, s a szerzők Hitler rovására döntenek el, ráhárítva a felelősséget a kudarckért. A konkrét esetben a tények részletes elemzés nélkül is világosan bizonyítják, hogy Hitler a „merev védelem”, illetve a dunántúli ellencsapások erőszakolásával nem ért célt a magyarországi hadszíntéren. Ő ugyanis csupán más arcvonalak és hadászati irányok meggyengítése árán volt képes esetenként időleges, helyi sikereket elérni, s ezek nem hozhattak változást a háború menetében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy vele szemben Friessnernek volt igaza. Az ő elgondolása szerint ugyanis jelentős területek harc nélküli feladása árán elfoglalt kedvező terepszakaszról mért ellencsapásokkal és ellentámadásokkal kellett volna huzamos ideig feltartóztatni a szovjet hadsereget. Ehhez azonban olyan páncélos és gépesített erőre lett volna szükség, amellyel a német hadvezetés ebben az időben nem rendelkezett. Egyébként is a hadászati helyzet alakulását a háborúnak ebben a szakaszában már nem befolyásolhatták tartósan és lényegesen az arcvonal valamely szakaszán bármely módon kieroszakolt német részsikerek. A hadászati és hadművelési szinten szorosan összehangolt szovjet csapatok súlya alatt a fasiszta Németország semmiképp sem kerülhette el a katonai összeomlást. A „kinek van igaza” kérdés vizsgálatánál ez a lényeg, amelyet nem homályosíthat el az arcvonal egy szakaszán történt események összefüggéseiből kiragadott magyarázatása.

A tények megcáfolják Friessnernek a jelentős szovjet túlerőre való hivatkozását is. Hiteles adatok szerint a hadműveletek kezdetén a szovjet—román csapatok élőerőben, harckocsikban és repülőgépekben alig több mint kétszeres, tüzérségben pedig nem egészen háromszoros fölényben voltak az ellenséggel szemben.⁵¹ Ez egyáltalán nem jelentős túlerő, csupán korlátozott fölény, s ezen belül is a szovjet csapatok mindvégig kevés, gyalogságot közvetlenül támogató harckocsival rendelkeztek, ami kezdetől hátrányosan befolyásolta támadásuk ütemét. Az arány egyébként a későbbiekben sem változott lényegesen a szovjet csapatok javára. A 2. és 3. Ukrán Front egészen a bécsi hadműveletig csak pótlást kapott — erősítést nem. Ezzel szemben a német főparancsnokság 1944 október közepétől 1945 február közepéig 37 hadosztállyal erősítette meg a „Dél” hadseregsoportot.⁵²

Tendenciáival együtt Friessner könyve fontos és jól használható forrás. Sok-sok konkrét tényt, kényszerű beismerést és részgazságot tartalmaz. Maximilian Fretter-Pico szolgálaton kívüli tüzérségi tábornoknak, a 6. Német Hadsereg volt parancsnokának könyvében⁵³ már

⁵¹ Isztorija Velikoj Otyecsesztvennoj Vojny Szovetszkogo Szozjuza 1941—1945. Tom 4. Voenizdat, Moszkva, 1962. 380. o.

⁵² Uo., 413. o.

⁵³ Maximilian Fretter-Pico: Missbrauchte Infanterie. Frankfurt am Main, 1957.

jóval kevesebb adat található. A szerző osztozott Friessner sorsában, Hitler őt is felmentette beosztásából. Könyve mindenekelőtt a német gyalogság „meggyalázott becsületének” helyreállítását célozza. Álláspontja szerint a gyalogság indokolatlanul túlzott terheket viselt a háborúban, s a magyar hadszínteren elszenvedett vereségeket is a gyalogság hiánya okozta. A könyv kizárólag ebből a szempontból, a gyalogság harcának tárgyalása és értékelése végett érdemel figyelmet. Bár értékelései egyoldalúak, beállításai tendenciózusok és sok esetben túlzók, adatai kellő kritikával jól hasznosíthatók.

A katonapolitikai helyzet főbb összefüggéseinek feltárásához, az egyes hadműveletek helyének és szerepének meghatározásához, a német főparancsnokság szándékainak és lehetőségeinek megismeréséhez jó adatokat szolgáltat Heinz Guderian emlékirata is.⁵⁴ A szerző, mint a szárazföldi csapatok vezérkari főnöke, 1944 őszén Budapesten tárgyalt Horthyval és más politikai, katonai vezetőkkel, 1945 elején pedig Wöhler hadseregcsoport-parancsnokot is meglátogatta harcálláspontján. Ily módon személyes benyomásai is voltak a magyarországi politikai és katonai helyzetről. A magyar hadszíntér szerepének értékelésében szemben állt Hitlerrel, kezdettől helytelenítette annak intézkedéseit, amelyekkel a középső arcvonal, a varsó—berlini hadászati irány rovására erősítette a „Dél” hadseregcsoportot. Guderian szeretett volna minden lehető erővel a német területek megtartására összpontosítani. Többször javasolta, hogy nyugaton szüntessenek be minden ellenállást, a felszabadult csapatokat csoportosítsák át a keleti arcvonal északi és középső szakaszára, s ne engedjék, hogy nagy német területet szálljon meg a szovjet hadsereg. Kétségbeesett, amikor Hitler az ő tudta nélkül Varsó alól Budapest felmentésére rendelte a IV. SS páncélos hadtestet. Ezt az intézkedést szerencsétlenné tartotta és megpróbálta visszavonatni. Nem értett egyet a Budapest felmentésére irányuló kísérletekkel, azok szerinte nem eredményezhették a hadászati helyzet megváltoztatását. Ellenkezte az Ardennekből kivont 6. SS páncélos hadsereg dunántúli ellentámadásának tervét is. Ezzel az erővel a Berlint fenyegető szovjet csapatokra szeretett volna csapást mérni, s a csapatok egy részét meg is kapta tervének megvalósítására. A március 6-án indított dunántúli német ellentámadás kezdeti eredményeit nem sokra értékelte, s a Hitler véleményétől eltérő hadászati elgondolásai végül is elbocsátásához vezettek. Könyve még a Friessnerénél is jobban tükrözi azokat az ellentéteteket, amelyek a német militarizmus megmentésének mikéntje tekintetében álltak fenn a hitlerista vezetők között.

Friessner és Guderian elsősorban koncepciójukkal nyújtanak használható anyagot a magyarországi hadműveletek széles alapokon történő tárgyalásához. A forrásként tekintetbe vehető összes többi nyugatnémet feldolgozás a harccselekmények részleteinek megismeréséhez viszi közelebb a kutatót.

Mindenekelőtt Andreas Hillgruber munkái érdemelnek figyelmet. Két tanulmánya⁵⁵ a legjobb és leghasználhatóbb német összefoglalása a hitleri Németország és Horthy-Magyarország kapcsolatai történetének.

⁵⁴ Heinz Guderian: *Erinnerungen eines Soldaten*. Heidelberg, 1951.

⁵⁵ Andreas Hillgruber: *Deutschland und Ungarn 1933—1945*. Wehrwissenschaftliche Rundschau 1959. 11. sz.: *Üö.*: Das deutsch—ungarisches Verhältnis im letzten Kriegsjahr vom Unternehmen „Margarethe I.” (19. März 1944.) bis zur Räumung Ungarns durch die deutschen Truppen. (4. April 1945.) Wehrwissenschaftliche Rundschau, 1960. 2. sz.

A német—román viszony alakulásával foglalkozó könyvében⁵⁶ pedig számos adat található az 1944 őszére kialakult katonapolitikai helyzet értékeléséhez. Ezek a többi között meggyőzően bizonyítják, hogy amennyiben Horthy 1944 augusztus végén — szeptember elején elszánja magát a németekkel való szakításra, Hitlernek nem lett volna ereje és lehetősége megakadályozni azt.

Hans Kissel, volt hitlerista tábornok könyvében⁵⁷ részletesen és szakszerűen foglalkozik a tisztántúli harcok lefolyásával. Kissel 1944. október 17-ig a 76. gyaloghadosztály 178. páncélgránátos ezredének parancsnokaként vett részt a harcokban. Nem memoárt írt, az események „katonai-tudományos vizsgálatát” tűzte célul maga elé. Forrásként hadműveleti és személyi naplókat, különféle feljegyzéseket és a megjelent irodalmat használta fel, ezenkívül számos tisztet és tábornokot megkérdezett a résztvevők közül. Munkája tudományos jellegű — bár hivatkozásai nem minden esetben pontosak, és a helytörténeti kutatások során is kiderült, hogy némely adata sem helytálló. Legértékesebbek a német csapatok erejére, elhelyezkedésére, állapotára és feladataira vonatkozó közlései és leírásai. A tisztántúli harcokat három részre osztva, időrendben tárgyalja, ezen belül arcvonalszakaszok, illetve irányok szerint ismerteti az eseményeket. A helyzet alakulását minden esetben katonailag értékeli, általában helytállóan. Nem mondható el ugyanez végső következtetéseiről, amelyek figyelmen kívül hagyják az általános hadászati helyzetet, a szovjet hadsereg erkölcsi fölényét és a németekétől eltérő háborús céljait.

Erich Kern a magyarországi harcokat regényes formában tárgyalja.⁵⁸ A szerző a kiugrási kísérlet idején Budapesten teljesített szolgálatot, majd a dunántúli harcokban vett részt. Az SS dicsősítését szolgáló könyvet néhány, másutt nem közölt dokumentum, több jó helyetkép és adat teszi használhatóvá. Werner Jesternek a német katonák hősiességét dicsőítő könyve⁵⁹ részletesen leírja a budapesti harcokat. Félix Steiner volt SS tábornok munkája,⁶⁰ Philippi-Heim⁶¹ és Panzermayer⁶² könyve szintén közöl adatokat a magyarországi harcok egy-egy részletére.

Az eddigiekhez hasonlóan, a források sorát záró csapattörténetek szerzőinek is elsődleges célkitűzése a „német katona kiválóságának és hősi helytállásának” bizonyítása általában, ezen belül saját alakulatuk „dicsőségének” megőrkítése. A kudarcokért szinte kivétel nélkül a felső vezetést teszik felelőssé, illetve a szovjet túlerőt okolják. Részletesen ismertetik alakulatuk helyzetét, harcértékét, idézik a feladatokat megszabó parancsokat és intézkedéseket. Általában pontosan és szakszerűen rögzítik a harcselekmények menetét. Bár beállításaik rendszerint túlzók, adataik és leírásaik alapján helyes képet adnak arról, hogy a szovjet csapatok összehangolt csapásai, váratlan manőverei milyen nehéz helyzeteket teremtettek a németek számára, s mennyire korlátoz-

⁵⁶ *Andreas Hillgruber: Hitler, König Carol und marsall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1944.* Wiesbaden, 1954.

⁵⁷ *Hans Kissel: Die Panzerschlachten in der Puszta im Oktober 1944.* Welsermühl Wels; Neckargemünd, 1960. 17 vázlattal és 7 melléklettel.

⁵⁸ *Erich Kern: Die letzte Schlacht Ungarn 1944-1945.* Welsermühl Wels, 1960.

⁵⁹ *Werner Jester: Im Todessturm von Budapest 1945.* Vovinkel Verlag, Neckargemünd, 1960.

⁶⁰ *Félix Steiner: Die Freiwilligen. Idee und Opfergang.* Göttingen, 1958.

⁶¹ *Alfred Philippi-Ferdinand Heim: Der Feldzug gegen Sowjetrußland 1941-1945.* Stuttgart, 1962.

⁶² *Panzermeyer: Grenadiere.* Schild Verlag, München-Lochnausen, 1956.

ták a német parancsnokságok lehetőségeit hatások ellenintézkedések megtételére. Ezek a feldolgozások nélkülözhetetlenek a helytörténeti kutatóknak is egy-egy helység, megye felszabadulásának rekonstruálásához.

A Magyarországon bevetett német hadosztályok közül még csak néhánynak a története készült el és került kiadásra. Így az 1. páncélos hadosztály,⁶³ amely mind a Tiszántúlon, mind a Dunántúlon jelentős harcselekményekben vett részt. A 24. páncélos hadosztály története⁶⁴ a többi között a szolnoki hídfőből mért ellencsapásra és a Duna—Tisza közti harcokra tartalmaz részletes adatokat. Az Esztergom körzetében lefolyt ütközetekre használható forrás a 96. gyaloghadosztály harci útjáról készített feldolgozás.⁶⁵ Néhány adat található a 44. páncélgránátos hadosztályról szóló rövid összefoglalásban⁶⁶ is. Herbert Kriegsheim a „Brandenburg” páncélgránátos hadosztály,⁶⁷ Hubert Lanz pedig az 1. hegyi hadosztály harcaival foglalkozik.⁶⁸ Mindkettőt a 3. Ukrán Front Dunán való átkelésének megakadályozására próbálták felhasználni 1944 november végén, s eközben súlyos veszteségeket szenvedtek. Adataik képet adnak a német főparancsnokság kapkodásáról, a Dunántúl kézben tartására irányuló erőfeszítéseiről. Az észak-erdélyi és a Nyíregyháza körzetében lezajlott harcselekményekre számos adat található Paul Klatt könyvében, amely a 3. hegyi hadosztály történetét tárgyalja.⁶⁹

A különböző nyugatnémet katonai folyóiratban és kiadványokban sok olyan visszaemlékezés is megjelent, amely egy-egy harci epizódot tartalmaz, s Ernst Krätzschernek a fegyveres SS lovagkereszteseiről szóló könyvében⁷⁰ is található több adat.

Az elmúlt években a nyugati magyar emigráció különböző alapállásból egységesen szovjet- és kommunistaellenes lapjaiban, folyóirataiban számos visszaemlékezés, riport és eszmefuttatás jelent meg Magyarországon második világháborús szerepéről, a Horthy-hadsereg Szovjetunió elleni harcairól, a Szálasi-rezsim felbomlásának körülményeiről. Ezek különösen a magyar uralkodó körök háborús politikájának, helyzetének és cselekedetei mozgatórugóinak teljes megismeréséhez szolgáltatnak adatokat. Természetesen saját érdekeiknek megfelelően világítják meg az eseményeket. Bizonyos tényeket kiemelnek, tendenciózusan állítanak be, másokat megkerülnek, háttérben hagynak vagy elhallgatnak, esetleg meghamisítanak. Ez a jellemző azoknak az emigráns politikusoknak az emlékirataira is, amelyek első, összefoglaló értékelését Ránki György végezte el.⁷¹ Az emigráció már viszonylag korán vállalkozott a Horthy-

⁶³ Rolf Stoves: Die 1. Panzer-Division 1935—1945, Chronik einer drei Stamm-Divisionen der deutschen Panzerwaffe, Bad Nauheim, 1961.

⁶⁴ Ferdinand von Senger und Etterlin: Die 24. Panzer-Division vormals 1. Kawallerie-Division 1939—1945, Neckargemünd, 1962.

⁶⁵ Hartwig Pohlmann: Geschichte der 96. Infanterie-Division 1939—1945, Bad Nauheim, 1959.

⁶⁶ Helmuth K. G. Rönnefahrt: Reich-Grenadier-Division „Hoch- und Deutschmeister”, Feldgrau, 1956, 6. sz.

⁶⁷ Herbert Kriegsheim: Getarnt, Getänscht und doch Getraut die geheimnisvollen Brandenburger, Bernard-Graeffe, Berlin (West) 1958.

⁶⁸ Hubert Lanz: Gebirgsjäger. Die 1. Gebirgs-Division 1939—1945, Bad Nauheim, 1959.

⁶⁹ Paul Klatt: Die 3. Gebirgs-Division 1939—1945, Bad Nauheim, Podzum Verlag, 1958.

⁷⁰ Ernst Krätzscher: Die Ritterkreuzträger der Waffen SS, Göttingen, 1957.

⁷¹ Ránki György: Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről, Kossuth Kiadó, Budapest, 1964.

hadsereg második világháborús szerepének összefoglaló megírására és értéklésére. A feladatot Adonyi Ferenc volt vezérkari őrnagy, a magyar vezérkar legszélsőségebben fasiszta és németimádó csoportjának egyik tipikus képviselője végezte el. Könyvében,⁷² amelyet részben a nyugatra hurcolt levéltári anyagok alapján írt, foglalkozik a szovjet csapatok magyarországi harcaival is. A munkában található néhány használható adat, de elsősorban nem ezek, hanem meghökkentően nyílt és durván fasiszta szemlélete miatt érdemel figyelmet. Indokoltnak tartja a hitleri hadsereg vandál hadviselését, az ország kifosztását. Tagadja, hogy 1944. október 15-én a magyar hadsereg korábbi látszatönállósága is megszűnt, s a magyar katona vitészségét bizonygatja. Az egyes hadműveletek értékelését teljes mértékben a hitleri hadvezetés szemszögéből s érdekeinek megfelelően végzi el. Könyve a „német—magyar sorsközösség és hagyományos fegyverbarátság” militarista eszméjének szellemében fogant, azt dicsőíti.

Az emigrációs irodalom termékei közül Peter von Gosztony munkái érdemelnek figyelmet. Az 1956-os ellenforradalom után Svájcba disszidált szerző a magyarországi harcokról több cikket írt és az 1965-ben megjelent bölcsészdoktori értekezésként készült munkája is a budapesti hadműveletekről szól.⁷³ Ennek legfőbb értéke a munka értékében, amely elmarad a várakozástól. A szerző nem tud felülemelkedni forrásain és a saját koncepció kialakítására tett kísérletei meddőek maradnak. Addig jut el csupán, hogy Hitlerrel szemben a tábornokok mellé áll, s azok véleménye alapján foglal állást. A harcselekményeket látszólag objektíven, valójában azonban német oldalról szemléli, mert lépten-nyomon kiütközik szovjetellenes alapállása.

Foglalkozik a magyarországi harcokkal és a katonapolitikai helyzet alakulásával az angolszász hadtörténeti irodalom is. Ennek termékeire általában az a jellemző, hogy szerzőik mellékesként kezelik a magyarországi hadszínteret, s ennek megfelelően tárgyalják és értékelik annak eseményeit.⁷⁴ A harcokkal az amerikai—angol hadászati koncepció és katonapolitikai célok szemszögéből foglalkoznak, elsősorban a Balkánnal kapcsolatos tervek vonatkozásában.

Áttekintve a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmát megállapítható, hogy különösen az utóbbi években jelentős eredmények születtek a téma feldolgozása terén. A marxista hadtörténetírás eredeti források alapján számos problémát tisztázott, a harc-

⁷² *Adonyi Ferenc*: A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt, 1954.

⁷³ *Peter Gosztonyi*: Der Kampf um Budapest 1944—1945. Ungarisches Institut. München, 1965. A munkát először a Wehrwissenschaftliche Rundschau című folyóirat 1963—1964. évfolyama közölte folytatásokban.

⁷⁴ Lásd például *John Ehrmann*: Grand strategy. 5—6. köt. Stationery Office, London, 1956., és *The Balkans together With Hungary*. Royal Institut of International Affairs, London—New York, 1945.

cselekmények hadtörténeti ábrázolása pedig lényegében megoldottnak tekinthető. Hátra van még azonban a hadművészettörténeti feldolgozás, amely fontos feladat az elkövetkező években. Hazánk felszabadítása, a szovjet és német hadműveletek kritikai elemzése sok olyan tapasztalati tényt, sajátosságot tárhat fel, amelynek figyelembevételére hasznos lehet a korszerű hadászatban, hadműveleti vezetésben és harcászatban, mind a hagyományos, mind a rakéta-atomfegyverek alkalmazása esetén. Ezeket a tapasztalatokat a szocialista haditudomány és hadművészet nem nélkülözheti. A feladat végrehajtását ma már célul tűzhetjük ki, mert a szovjet levéltárak anyagai hozzáférhetőek, az eddig megjelent német forrásmunkák pedig lehetővé teszik a hitleri hadsereg magyarországi harcainak hadművészettörténeti értékelését is.